

УДК: 101:316.75(575.2)(04)

ИДЕОЛОГИЯНЫН ПРОТОФИЛОСОФИЯЛЫК ФОРМАЛАРЫНДАГЫ РЕАЛДУУЛУКТУН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

¹Бабашов А. К.

филос. илим. канд., илимий кызматкер

²Аалиева Ш. К.

филос. илим. канд., профессор, доцент;

Ж. Баласагын атындагы КУУнун
«Этнография» адистиги боюнча докторанты

ОТРАЖЕНИЕ РЕАЛЬНОСТИ В ПРОТОФИЛОСОФСКИХ ФОРМАХ ИДЕОЛОГИИ

Бабашов А. К.

кандидат философских наук, научный сотрудник

Аалиева Ш. К.

профессор кандидат философских наук, доцент;

докторант специальности «Этнография»,
Государственный университет им. Дж. Баласагына

REFLECTION OF REALITY IN PROTOPHILOSOPHICAL FORMS OF IDEOLOGY

Babashov A. K.

candidate of philosophical sciences, researcher

Aaliyeva Sh. K.

candidate of philosophical sciences, professor,

Doctoral student specialty "Ethnography",

State University named J. Balasagin

¹КР УИАнын академик А.А.Алтымышбаев атындагы философия институту

Институт философии им. академика А.А.Алтымышбаева НАН КР

Institute of philosophy named after Academician A.A.Altmyshbaev NAS KR

²Эл аралык Кувейт университети

Международный Кувейтский университет

International Kuwait University

Аннотация. Макалада идеологиянын уникалдуу протофилософиялык формалары коомдук болмушту демейки дүйнөгө болгон көз караш, мифология, диний-мифтик таанымдын контекстинде чагылдыраары аныкталды. Социалдык мамилелерди, түзүлүштү өзүнө камтыган идеялар коомдук аң-сезимдин башка элементтери менен тутумдаш болгондуктан, идеологиянын протофилософиялык формаларынын трансляциялык функциясынын маңызын ачып берилди.

Негизги сөздөр: идеология, протофилософия, трансляция, диохрондук, синхрондук байланыштар, руханий мурас, каада-салт, ырым-жырым, иллюзия, ишеним, аллегория, утопия, көркөм образ ж.б.

Аннотация. В статье установлено, что уникальные протофилософские формы идеологии отражают социальное существование в контексте обыденного мировоззрения, мифологии и религиозно-мифического знания. Раскрыта сущность переводческой функции протофилософских форм идеологии, поскольку идеи, включающие социальные отношения и структуру, совместимы с другими элементами общественного сознания.

Ключевые слова: Идеология, протофилософия, трансмиссия, диохронические, синхронические отношения, духовное наследие, традиция, ритуал, иллюзия, вера, аллегория, утопия, художественный образ и др.

Abstract. In the article, unique proto-philosophical forms of ideology are reflected in the context of social existence, default worldview, mythology and religious-mythical knowledge. The essence of the translation function of proto-philosophical forms of ideology is revealed, since ideas that include social relations and structure are compatible with other elements of social consciousness.

Key words: Ideology, proto-philosophy, transmission, diochronic, synchronic relationships, spiritual heritage, tradition, ritual, illusion, faith, allegory, utopia, artistic image, etc.

Идеологиянын протофилософиялык формаларынын *трансляциялык функциясы* информациялардын ортосундагы *диахрондук* (вертикалдуу), о э. *синхрондук* (горизонталдык) байланыштын болушун шарттайт. Өткөн учурга бүгүнкү күндүн мамилеси туурасында К. Ясперс төмөндөгүдөй жазат: «өткөн мезгил тууралуу билимдердин көлөмү, алардын кеңири тарашы, учурдагы дүйнөнүн өткөнгө кызыгуу даражасы талкалануулар менен бүлгүнгө учуроолорго карабастан, адам менен коомдогу тарыхый континуумдун мүмкүнчүлүктөрүн сактап калууга багытталган терең инстинкттин, далалаттын бар экендигин күбөлөйт. Музейлерде, китепканаларда, архивдерде адамзат өткөн мезгилде жаралган нерселерди бүгүнкү күндө түшүнүксүз болсо да, өз маани-маңызы боюнча өзгөрбөгөн баалуулук катары сактап келет. Өткөнгө мындай аяр мамиле кылууда баардык мамлекеттер, партиялар жана жеке инсандар пикирдеш болуп саналышат. Өткөндүн мурастарына болгон мындай чын ыкластуулук бүгүнкү күндөгүдөй курч жана актуалдуу мүнөз күтө элек эле» [1]. Мындан биз өткөн мезгил менен бүгүнкү күндүн ортосундагы

тыгыз байланыш бар экендигин да-роо байкайбыз. Албетте, өткөн мезгилдеги адамзаттын эбегейсиз зор турмуштук тажрыйбасы коомдук эс-тутумда сакталып, бизге руханий мурас формасында келип жетти. *Руханий мурасты* коомдогу болгон бардык эс-тутумдардын казынасы деп айтууга болот. Ар бир эле коомдун өнүгүүсүнө багытталган социалдык тажрыйбаларды сактап, өткөрүп берүүнүн өзүнүн жолдору бар. Маселен, байыркы Чыгыш элдеринде руханий байлыкты, мурасты жана башка баалуулуктарды муундан-муунга өткөрүп берүү элдин бир нече убакыттардан бери келе жаткан элдик салт аркылуу иш жүзүнө ашырылган. Маселен, Л.П. Биева бул туурасында өзүнүн оюн мындайча билдирет: «Коомдук тажрыйбанын бир муундан экинчисине өткөрүп берүү коом үчүн маанилүү маалыматты сактоонун жана өткөрүп берүүнүн атайы механизмдери же коомдук эс-тутумдун механизмдери аркылуу ишке ашат. Топтолгон тажрыйбаны сактоо жана өткөрүп берүүнүн нерселик, каада-салттык жана рационалдуулук деп аталган 3 формасы бар» [2].

Макаланын темасынын спецификасына байланыштуу мурасты сактоо ме-

нен өткөрүп берүүнүн 2- жана 3-формалары өзгөчө кызыгууну жаратат.

Каада-салт (обычай) кандайдыр бир жагдайлардагы адамдардын жүрүм-турумунун кайталанган, адатка айланган тарыхый ыкмалары болуп саналат. Каада-салтка эмгектеги жалпы кабыл алынган ыктарды, кандайдыр бир коомдо кеңири жайылган адамдардын тиричиликти жана үй-бүлөдөгү өз ара алакалашуусунун формаларын, дипломатиялык жана диний ырым-жырымдарды, о.э. уруунун, таптын, элдин турмуш-тиричилигинин өзгөчөлүктөрүн чагылдырган кайталануучу иш-аракеттерди киргизүүгө болот.

Ырым-жырым деп тигил же бул социалдык идеяны туюнткан символдуу иш-аракеттердин өтө так аткарылган удаалаштыгын түшүнөбүз. Ырым-жырымдар адамдын жашоосундагы төрөлүү (бешикке салуу), бойго жетүү (инициация, аскердик ант берүү), үй-бүлө күтүү (никелешүү), өлүм (өлүк коюу, аш өткөрүү) сыяктуу маанилүү учурларды коштоп жүрөт. Ырым-жырымдын социалдык мааниси индивид тарабынан топтун баалуулуктары менен нормаларын тереңирээк өздөштүрүүсүндө турат. Ырым-жырымдын күчү инсанга тийгизген күчтүү эмоциялуу психологиялык таасири менен байланышкан жана аны жараткан музыка, ырлар, бийлер, көркөм жана терең маанилүү кыймылдар менен коштолот. Каада-салттар, үрп-адаттар, ырым-жырымдар коомдук өнүгүүдөгү муундар аралык байланышты камсыз кылышат. Алар адамдардын тарыхын, турмуш-тиричилигин, рухий жүзүн, психологиялык кулк-мүнөзүн чагылдырып турушат. Алардын пайда болушуна жана мүнөзүнө элдин тарыхынын, чарбасынын, табигый климаттык шарттардын, адамдардын социалдык абалынын, диний көз караштарынын ж.б. өзгөчөлүктөрү түрткү болот. Каада-салт коомдук мүнөзгө ээ жана адамдардын жүрүм-турумуна таасир берет. Ошондуктан, алар

моралдык жактан бааланышат. Айрым каада-салттарда мурда жашаган таптардын кызыкчылыктары менен байланышкан, ошондуктан алар эскинин саркындысынын мүнөзүнө ээ.

Жамааттын топтолгон тажрыйбасы менен маалыматтарын муундан муунга өткөрүп берүүдө идеологиянын байыркы формаларынын *чагылдыруу* жана *чечмелөө функциялары* зор мааниге ээ.

Жогоруда айтылгандар идеологиянын формаларынын сырткы дүйнөнү чагылдыруу контексинде коомдук жашоонун саясий, экономикалык, социалдык, нравалык жана көркөм-эстетикалык процесстеринин ар кимисин өз алдынча жана бири-бири менен болгон байланыштарын кароону камсыз кылат. Ошентип, конкреттүү чындыкты социумга салыштырмалуу аныктоо көптөгөн идеологиялык аныктамаларды синтездөөгө шарт түзөт. Буга «көп түрдүүлүктүн биримдиги - сезүүнүн, туюп-билүүнүн баштапкы пункту катары эсептелсе да, ой жүгүртүү процессинде ал жыйынтык, синтез катары кабыл алынат» [3] деген К. Маркстын ою далил боло алат. Идеологиянын формалары идеялардын системасы катары конкреттүү чындыкты өзүнүн тарыхый өнүгүү процессинде гана далилдей алат. Өнүгүү процесси, конкреттүү чындыктын калыптануусундагы негизги шарт катары Гегель «философиялык көз караштын өнүгүүсүндө чындыкты конкреттүү кылып көрсөткөн түйүндүү пункттардын пайда болуусу зарыл» [4], - деп жазат. Гегелдин таанып-билүү процессиндеги *туура* жана *чындык* деген эки түшүнүктү айрымалап көрсөтүүгө жасаган аракети кызыкчылык туудурбай койбойт. Ошол себептен, Т. И. Ойзерман «Гегелдин окуусунда ой жүгүртүү (суждение) жана ой бүтүмү (умозаклечения) чыгаруу жөнүндө жасалма бөлүштүрүү байкалат» [5], - деп өзүнүн макул эместигин билдирет. Ой жүгүртүү материалдуу дүйнөнү адекваттуу чагылдырганы менен бардык эле учурда чындык боло бер-

бейт. «Биз башыбызда көптөгөн туура нерселерди кармашыбыз мүмкүн, ошону менен бирге эле анын баары тең чындык эмес» [6], - дейт Гегель. Ошол себептен, идеологиянын жана анын протоформаларынын курамына иллюзия, аллегория ж.б. түшүнүктөрдү киргизүү мыйзам ченемдүү деген ойдобуз.

Иллюзия (латынчадан *illusio* - калп айтам, мыскылдайм, келекелейм) - курчап турган дүйнөнү бурмалап кабыл алуу, кабыл алуунун жалгандыгы. Илимде иллюзия төмөнкүдөй маанилерде түшүнүлөт: 1) иллюзия - бардык адамдарга мүнөздүү болгон сезим органдарынын таанымдагы мыкты каражат эместигинин натыйжасы (мисалы, оптикалык иллюзия); 2) психиканын өзгөчө абалдары (мисалы, коркуу, психикалык ишмердүүлүктүн тонусунун төмөндөшү ж.б.) менен шартталган иллюзия; 3) кабыл алынчу объектин окшош эместик катары түшүнүүдөн пайда болгон иллюзия; жалган кабыл алынган реалдуу объекттин болушу иллюзияны галлюцинациялардан айырмалайт; 4) индивиддин кандайдыр бир социалдык жоболору менен байланышкан жалган түшүнүмдөр; 5) ишке ашпас жалган үмүттөр, максаттар.

Иллюзияны кабыл алуунун маселелерин Аристотель, Лукреций, Оппель, М. Вартхенмер ж.б. эмгектеринде кездешет. Азыркы психология илиминде иллюзия боюнча маанилүү изилдөөлөрдү советтик психолог Д. Н. Узнадзе жана швейцариялык психолог Ж. Пиаженин мектептери жүргүзгөн. Иллюзиялык кабылдоо негизинен дени соо адамдарда да, ал эми кээде катуу ооруган адамда да психикалык касиеттер аркылуу кездешет. Кээде чарчоо, коркуу ж.б. учурларда көрүү, угуу, даам татуу, жыт билүү иллюзияларынын болушу мүмкүн.

Идеология иш жүзүнө ашпаган баалуулук системасы менен реалдуу жашоонун императивини бири, рационалдуу эмес, иррационалдуу маңызга ээ ишеним (*вера*) менен тыгыз байланышкан. Ише-

ним көпчүлүктү бириктирүүгө, консолидациялоого жөндөмдүү идеялардын негизин түзөт. Бирок, мындай идеялар марксизмде кабыл алынгандай объективдүү чындыкты чагылдыруунун негизги формасы эмес, элдин ишениминин салтка, адатка айланган көрүнүшү болуп саналат. XX кылымдагы иррационалдуу философиянын ири өкүлү З. Френд мындай деп жазган: «...элдин калың катмары нукура чындыкты билүү зарылдыгына таандык болгон эмес, ...алар өздөрү баш тарта албаган кур кыялдарды (иллюзияларды) талап кылып келген. Алар үчүн реалдуулукка караганда ирреалдуулук бир кыйла артыкчылыктарга ээ болуп, кур кыял (жок нерсе) чыныгы нерседен да күчтүү таасир берет» [7]. Балким ушул себептен улам, Конфуций “Карапайым элди керектүү жол менен жүрүүгө мажбурлоого болот, бирок, эмне үчүн алар бул жол менен жүрүүсү тийиш экендигин билүүсү зарыл эмес” [8], - деген корутундуга келсе керек.

К. Маннгейм идеологиялык аң-сезимден *утопиялык аң-сезимди* бөлүп карайт. Утопиялык аң-сезим биринчи типке окшош, бирок, социумда такыр башка функцияны аткарат, тагыраак айтканда утопиялык аң-сезим өзүнүн идеяларын аз да болсо жүзөгө ашыра алат, ошол эле учурда идеологиялык аң-сезимдин принциптери реалдуу жашоо менен дал келбейт, ушул мааниде ал ар дайым бурмаланган түрдө кабыл алынат.

Көпчүлүктүн объективдүү кызыкчылыктары менен көксөгөн максаттарынын айланасында топтолуу аркылуу пайда болгон идеялардын «чындыгы», «тууралыгы» көп учурда теория жүзүндө эмес, кийинчерээк, качан гана эл ага ишенип, аны ишке ашырууга далалат жасаганда билинет. Буга мисал катары утопиялуу коммунизм идеясын айтсак болот. Идеянын көпчүлүк тарабынын бир добуштан кабыл алынышын атайылап өздөштүрүлгөн процесс катары кароо туура эмес. Анткени, качан гана идея-

лар супсак теориянын эмес, көпчүлүктүн кандайдыр бир идеяга сокур ишенүүсү жана аны кыйшаюусуз аткаруусу формасындагы *каада-салтка, адатка, ырым-жырымга* айланганда таасирдүү күчкө ээ болот. Ошол себептен, В. И. Лениндин «качан гана идеялар калың массаларга таасир берүүгө жөндөмдүү болгондо, алар кайра өзгөртүп түзүүчү улуу күчкө айланат», - деген сөздөрү З. Фрейддин жогорудагы пикирин кандайдыр бир деңгээлде колдоп тургансыйт.

Күнүмдүк турмушта табу *аллегория* (грекчеден *allegoria* - каймана) - турмуштун ар кандай көрүнүштөрүн искусствонун абстракттуу түшүнүктөрү же каймана образдары аркылуу шарттуу түшүндүрүү менен байланышкан. Элдик оозеки көркөм чыгармаларда, христианчылык менен иудейчиликте, илим менен искусстводо жакшылык жана жамандыктын түшүнүктөрү символ түрүндө эмес, адамдардын же фантастикалык жандыктардын көркөм образдары аркылуу аллегория формасында чагылдырылган. Мисалы, кыргыз элинин оозеки көркөм чыгармачылыгында *куулук, амалкөйлүк* түлкүнүн, *ачкөздүк* карышкырдын, *жырткычтык* арстандын, *жооштук, момундук* койдун, *дөдөйлүк* эшектин, *тунук сүйүү* жүрөктүн, *кыз гүлдүн, жигит* булбулдун, *бири-бирине жете албай жүргөн ашык жарлар* Күкүк м-н Зейнептин образдары аркылуу берилет. Жазуучулар айрым чыгармаларындагы каармандардын аттарын да аллегориялык мааниде колдонушат (мисалы, *М. Ф. Достоевскийдин* «Кылмыш жана жаза» чыгармасындагы кемпирдин башын жарган башкы каармандын фамилиясы *Раскольников* (орусчадан расколоть - жара чабуу), кыргыздын оозеки чыгармаларындагы *Кемчонтой, Акыл Карачач, Тарпаңбай, ак кол ж.б.*).

Аллегория образдын ал чагылдырган маани менен дал келбестигине негизделет да, чагылдырылып жаткан кубулуштун шарттуу белгиси болуп

эсептелет. Мисалы, арстандын элеси арстандын өзүн эмес, күч, кубат, бийлик сыяктуу башка кубулуштардын каймана маанисин билдирет. Аллегория дайыма дидактикалык мүнөзгө ээ, ал рационалдуу таанымдын жолу аркылуу алынган диний догматтар же моралдык нормалар, илимий чындык жана абстракттуу идеялар сыяктуу көркөм эмес мазмундуу көркөм формалардын жардамы аркасында чагылдырылган искусство болуп эсептелет. Ошол себептен, аллегорияны кабыл алуу тике түрүндө болбойт, ал абстракттуу ой жүгүртүүнү талап кылат.

Коомдук практиканын жыйынтыгы катары пайда болгон, адамдар тарабынан жүргүзүлгөн турмуштук байкоолордо, тажрыйбаларда көркөм чыгармачылык үчүн зарыл шарттар пайда болуп, ойлор, идеялар конкреттештирилип коомду изилдөө процесси башталат. Анткен себеби, адамдын бүткүл турмуштук тажрыйбасы анын чыгармачылыгында өз ордун таап, көркөм образга айланат. Бул гана эмес, жомоктордо, легендаларда бир эле учурда жашоонун бай тажрыйбасын, элдин максатын, ички дүйнөсүн, философиясын көрүүгө болот. Элдик оозеки чыгармачылыктын бардык формаларында көркөм образ аркылуу берилген идеологиянын элементтерин табууга болот. Образ искусстводо маалымат алып жүрүүчү катары да роль аткарат. *Көркам образ* субъект тарабынан материалдаштырылып, реалдуу чындыктын маңызын түшүндүрөт, б.а. искусстводогу ой тутумдун мазмундуу формасына айланат. Байыркы Индия искусствосунда *“образдуу ойлоону”* үч типке ээ болгон: *поэтикалык, мазмундук, маанайлык (настроение)*. Образдуу ойлоонунун ар бир тиби көркөмдүүлүктүн мыйзамдарынын негизинде же салыштыруу жолу менен куралган. Байыркы искусстводон көркөм образдын метафоралык жаратылышын ачык айкын байкоого болот. Маселен, байыркы скифтердин буюмдары жана кооздуктары реалдуу айбанаттардын

(зверинный стиль) образдарын ачык чагылдырган, тагыраак айтканда, скифтер жараткан ар бир айбанаттын образы өзүнө бир нече жырткычтардын элементтерин камтып турган. Алсак, байыркы Египеттик “сфинкс” - адам түспөлүндөгү арстандын статуясы. Бул арстан да, киши да эмес, арстан аркылуу кишинин, киши аркылуу арстанды түшүндүргөн көркөм образдуу ой. “Сфинкс” жара-

тылышта кездешпеген айбанат, бирок, жырткычтардын падышасы арстандын образы аркылуу адамдын бул дүйнөдөгү үстөмдүгүн түшүндүргөн. Искусстводо, дегеле образдын алгачкы формасында объективдүү дүйнөнүн тигил же бул кубулушун түшүнүүгө болбойт, ал барган сайын көркөм образдын ар түрдүү жолдору менен башкача айтканда, көркөм аң-сезимдин негизинде гана ишке ашат.

Адабияттар

1. Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1991. - С. 361- 362.
2. Буева Л. П. Социокультурный опыт и механизмы его освоения человеком // Культурный прогресс: философские проблемы. - М., 1984. - С. 71.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - Т.12. - С.727
4. Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии //Гегель Г.В.Ф. Соч. -Т. 10. - С. 133
5. Ойзерман Т.И. Существуют ли абстрактные истины? - С. 14.
6. Гегель Г. В. Наука логики. - Ф. - С. 126
7. Фрейд з. Психология масс и анализ человеческого Я // Преступная толпа. - М., 1998. - с- П9-130.
8. Караңыз: Переломов Л.С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. -М., 1981. -С. 71.